

learning tools and opportunities for advanced training, and allows the teacher to effectively implement STEM components in the educational process.

Key words: *STEM education, teacher, pedagogical skills, development, resource-based learning, problem-based learning, project-based learning, resource-based model, didactic conditions*

Стаття надійшла до редакції 20.03.2025 р.

УДК 377.016:91]:908:377.3(477.53)«20»

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2025.36.339440](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2025.36.339440)

ЄВГЕНІЙ КОПИЛЕЦЬ

ORCID: 0000-0003-3234-4126

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ ТА ГЕОГРАФІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО У КОБЕЛЯЦЬКОМУ КОМЕРЦІЙНОМУ УЧИЛИЩІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано особливості освітнього процесу та навчання географії у Кобеляцькому комерційному училищі Полтавської губернії на початку його функціонування. На основі документальних джерел уточнено факти щодо початкового періоду історії училища, наведено статистичні дані щодо статевого, релігійного, вікового складу учнів, навчальний план училища. Висвітлено зміст географічної освіти в училищі, підходи до навчання, дано стислу оцінку відповідній навчальній літературі. Схарактеризовано позааудиторну краєзнавчу діяльність із географії, зокрема, екскурсії, підготовку тематичних літературних та наукових робіт.

Ключові слова: *навчання географії, географічне краєзнавство, Кобеляцьке комерційне училище, історія освіти Полтавщини*

Постановка проблеми. Упродовж останніх десятиліть увага дослідників неодноразово фокусувалася на історії розвитку комерційних училищ України кінця ХІХ – початку ХХ століть та особливостях освітнього процесу у них. Означену проблематику плідно розробляли О. Акімкін, О. Гур'янова, Н. Дічек, О. Донік, О. Друганова, О. Мушка, В. Постолій, С. Прокопенко, С. Роєнко та низка інших науковців. Таку зацікавленість можна пояснити тим, що на рубежі ХІХ – ХХ ст., за об'єктивної потреби у значній кількості фахівців для фінансово-комерційної сфери та готовності підприємницьких кіл матеріально сприяти підготовці таких кадрів, комерційні училища порівняно з гімназіями вирізнялися значно більшою потенційною свободою в організації освітнього процесу. Оскільки вони підпорядковувалися не Міністерству народної освіти, а Міністерству фінансів (згодом – Міністерству торгівлі та промисловості), діяли на підставі окремих статутів, фінансувалися громадським та приватним коштом, то мали досить широкі можливості для добору оптимальних у наявних умовах форм та методів навчання, педагогічного пошуку. Вивчення цього історичного досвіду може бути корисним для сьогодення, яке характеризується низкою реформ різних рівнів освіти.

Водночас упадає у вічі, що діяльність комерційних училищ Полтавщини відображена у наукових працях лише фрагментарно. Наприклад, у згаданій вище дисертації О. Гур'янової представлено тільки матеріали комерційного училища О. Байера в Полтаві (Гур'янова, 2007, с. 78-80). На жаль, поза увагою науковців досі лишалося Кобеляцьке комерційне училище, яке давало змогу отримати ґрунтовну середню спеціальну освіту досить значній кількості молоді Полтавської та інших губерній (у закладі навчалися вихідці з 7 губерній, хоча понад 93 % учнів складали представники Полтавщини) (Отчет Кобеляцкого..., 1913, с. 70) із різних соціальних верств.

Публікації, в яких побіжно розглядалася історія цього закладу освіти, містять низку помилкових чи сумнівних тверджень. Так, у праці С. Шевчука як світлину Кобеляцького комерційного училища початку ХХ століття представлено фото геть іншого закладу – міського училища (Шевчук, 2019, с. 15) – попри те, що на досить відомій листівці з цим зображенням міститься відповідний напис; підпис є й на світлинах комерційного училища у різні періоди його існування. У книзі В. Михайловського та А. Бажан з історії освіти Кобеляччини інше фото міського училища інтегровано без підпису у текст про комерційне училище (Михайловський, Бажан, 2013, с. 17), а дату створення училища, вочевидь, через технічну

помилку подано як 18 липня 1900 р. (Михайловський, Бажан, 2013, с. 18). За енциклопедичним довідником «Полтавщина», Кобеляцьке комерційне училище було відкрите 18 липня 1906 р. (Кудрицький, 1992, с. 352), однак опрацювання видань початку минулого століття дає змогу уточнити цю інформацію.

Серед випускників Кобеляцького комерційного училища – діяч українського національно-визвольного руху, історик С. Наріжний, письменники І. Дубинський та Ю. Дольд-Михайлик, оперний співак Д. Аграновський, фахівець із безпеки гірничої справи В. Біленко та низка інших відомих особистостей. Імовірно, комусь запроваджені в училищі порядки допомогли реалізуватися, а хтось гартувався, діючи всупереч їм. Тож дослідження освітнього процесу в цьому закладі дасть змогу краще орієнтуватися в історії розвитку освіти в краї та є перспективним для пошуку педагогічного інструментарію, ефективність якого перевірена часом.

Зокрема, наявні джерела дають можливість схарактеризувати навчання географії в училищі. Відзначимо, що цей аспект діяльності комерційних училищ досі лишається недостатньо з'ясованим. У дисертації І. Шоробури, присвяченій становленню та розвитку шкільної географічної освіти в Україні у XIX – XX ст., особливості освітнього процесу в комерційних училищах не відображено (Шоробура, 2007). У дослідженні О. Гур'янової навчання географії представлене лише розлогим абзацом про зміст курсу економічної географії та статистики в Одеському комерційному училищі, тематикою самостійних робіт із географії учнів III-IV класів Катеринославського комерційного училища та окремих методичних підходів до навчання географії і природознавства в цьому училищі (використання наочності, широке впровадження навчальних екскурсій), констатацією появи географії України у переліку навчальних предметів після 1917 р. (Гур'янова, 2007, с. 64, 116-117, 120, 167). З огляду на те, що навчання у комерційних училищах зазвичай передбачало й організацію позаурочної діяльності, доцільно також схарактеризувати роботу з географічного краєзнавства.

Мета статті – висвітлення навчання географії та географічно зорієнтованої краєзнавчої роботи у Кобеляцькому комерційному училищі.

Виклад основного матеріалу. Спершу варто акцентувати на деяких фактах початкового етапу історії Кобеляцького комерційного училища, оскільки публікації щодо нього містять низку помилкових чи сумнівних тверджень. Перше – приватне – комерційне училище виникло у Кобеляках 1906 р. Як свідчить «Довідкова книжка по Полтавській губернії на 1907 р.», у місті діяло комерційне училище, засноване В. Бонч-Бруєвичем у 1906 р. Його очолював директор, інженер-технолог Вячеслав Миколайович Первухін (Справочная книжка..., 1907, с. 8). У статті О. Акімкіна, присвяченій історії Єлисаветградського комерційного училища В. Бонч-Бруєвича, також зазначено, що це училище було утворене 1906 р. у Кобеляках, а 1907 р. за проханням засновника переведено до Єлисаветграда (Акімкін, 2020, с. 191).

Історію заснування наступного, громадського комерційного училища стисло розкриває вступ до «Звіту Кобеляцького комерційного училища Міністерства торгівлі та промисловості за 1907/8 навчальний рік». Переведення влітку 1907 р. В. Бонч-Бруєвичем його училища, яке функціонувало в Кобеляках упродовж року, до Єлисаветграда, спонукало містян терміново шукати відповідну заміну цьому закладу освіти. Було утворено Товариство для відкриття та утримання у м. Кобеляках комерційного училища. Його статут затверджено 18 липня 1907 р.; того ж дня Міністерство торгівлі та промисловості за поданням уповноважених Товариством М. Дрозіна та В. Первухіна затвердило статут училища. Офіційне відкриття Кобеляцького комерційного училища відбулося 10 вересня 1907 р. (Отчет Кобелякского..., 1908, с. 3). Обидва статuti були опубліковані в офіційному збірнику узаконень та розпоряджень уряду на початку 1908 р. (Собрание узаконений..., 1908, с. 87-88, 408-422). Ці відомості дають підстави трактувати тиражовану «Пам'ятними книжками Полтавської губернії...» (Памятная книжка..., 1911, с. 191) та більш пізніми джерелами інформацію, що Кобеляцьке комерційне училище засноване за статутом 18 липня 1906 р., як помилкову.

На кінець 1907/1908 навчального року у закладі, який очолював В. Первухін, навчалось 175 учнів – 159 хлопців та 16 дівчат. Із них 79 хлопців та 3 дівчат належали до православного віросповідання, а 80 і 13 відповідно – юдейського. Серед учнів були репрезентовані різні стани: 48 % із них походили з міщанських родин, 19,4 % – із козацьких, 12 % – з родин купців та почесних громадян, 9,7 % – із селянських, 8,6 % – із дворянських, 2,3 % – із родин священнослужителів. За заняттями батьків 48 % належало до сфери торгівлі та промисловості, 30,6 % – до сільського господарства, 10,6 % – до службовців та представників вільних професій, 7,4 % – до прикажчиків та ремісників (Отчет Кобелякского..., 1908, с. 68-69).

На час вступу до комерційного училища учні суттєво відрізнялися рівнем раніше здобутої освіти. 87 із них раніше навчалися в тому чи іншому класі комерційного училища В. Бонч-Бруєвича, 6 – в інших комерційних училищах, 25 прийшли з реального училища, гімназії, народної школи, міського училища, семінарії, духовного училища, 57 отримали освіту вдома (Отчет Кобелякского..., 1908, с. 66). Тому, хоча

першого навчального року в училищі функціонували середнє та старше відділення підготовчого класу та I-IV основні класи, як попередня підготовка, так і успішність змушували педагогів у межах класів під час занять диференціювати учнів на групи за навчальними досягненнями та лишати частину з них на повторне опанування курсу.

Складності освітньому процесу додавали й обрані педагогічні орієнтири. Навчання мало базуватися на розумінні загальної освіти як систематизації та розвитку мислення учнів, спрямуванні на накопичення учнями певного запасу ідей, а не фактів, які мають лише операційне, службове значення. Відповідно, освітній процес мав спиратися на зацікавленість та заохочення самостійної діяльності учнів. З огляду на це, у викладанні кожного предмета постулювалося доцільним розвантаження навчального матеріалу від несуттєвих подробиць (зауважимо, що це було вельми актуальним, зокрема, для тогочасного навчання географії). Відповідно до вікових психологічних особливостей учнів, особливу увагу мали приділяти вивченню природознавства – від першого до останнього класу. Акцент на набутті знань під час спостережень та самостійної роботи передбачав широке застосування наочності. У молодших класах (до третього) максимально розвантажували домашні завдання. Було також вирішено усунути формальні стимули навчання – поточне бальне оцінювання, перевідні іспити та відзнаки (Отчет Кобелякского..., 1908, с. 4-5).

Першого навчального року в училищі викладали закон Божий, російську мову, краснопис, французьку мову, німецьку мову, історію, математику (спершу арифметику, потім алгебру та геометрію), фізику, географію, природознавство (власне природознавство, потім ботаніку та зоологію), креслення, малювання, співи (Отчет Кобелякского..., 1908, с. 8-9). Програми навчання (як змістовий, так і методичний аспекти) перед затвердженням були обговорені на 7 засіданнях педагогічного комітету училища. Вибір підручників супроводжувався їхньою характеристикою викладачами (Отчет Кобелякского..., 1908, с. 21).

Оптимальному перебігу освітнього процесу заважала матеріальна скрута: приміщення було затісним, не було коштів на оплату праці фахівців із фізичного виховання, бракувало фінансування на навчальні посібники (Отчет Кобелякского..., 1908, с. 6). Проблему з приміщенням удалося розв'язати на початок 2011/2012 навчального року. З відкриттям V-VII класів у розкладі з'явилися курси комерційної кореспонденції, природознавство, комерційна арифметика, тригонометрія, хімія, комерційна географія, політекономія, товарознавство (Отчет Кобелякского..., 1913, с. 59-63). Така підготовка забезпечувала масові вступи випускників училища до інститутів, переважно політехнічних та комерційних (Отчет Кобелякского..., 1913, с. 66-69). У 1911/1912 навчальному році в закладі налічувалося вже 389 учнів (Отчет Кобелякского..., 1913, с. 64).

Спершу фізику, географію та природознавство в комерційному училищі викладав Іван Іванович Баранов (Отчет Кобелякского..., 1908, с. 8). Із вересня 1909 року вчителем фізики та природознавства був Олександр Наполеонович Кожуховський, а географії – Яків Михайлович Колесников, іще через рік природознавство та географію стала викладати також Олександра Василівна Фісенко (Отчет Кобелякского..., 1913, с. 60, 62).

Характеризуючи навчання географії, І. Баранов зазначав, що у I-IV класах було по 2 уроки на тиждень, всього за рік у різних класах відбулося по 41-48 уроків. У I класі основну увагу було приділено засвоєнню базових понять фізичної географії, адже вони складали підґрунтя наступних географічних курсів. Вивчення тем, де розглядалися властивості повітря, води, ґрунту, відбувалося на інтегрованих уроках географії та природознавства і містило практичну частину з проведенням дослідів. У II класі учні вивчали фізико-географічний та політичний огляди Азії, Африки, Америки та Австралії, у III класі – Європи (крім Росії). Вивчення географії Російської імперії в європейському контексті складало зміст курсу в IV класі. Викладач приділяв значну увагу розкриттю причинно-наслідкових зв'язків, обговоренню навчального матеріалу в класі, роботі з географічними картами. Географічну номенклатуру, що підлягала вивченню, було розвантажено від назв другорядних об'єктів. В цілому географію в обсязі загальної середньої освіти викладали описово (Отчет Кобелякского..., 1908, с. 50-53).

У I-III класах навчання базувалося на підручнику Г. Іванова «Початковий курс географії» (у трьох частинах), в IV класі – на «Підручнику географії Російської імперії» П. Белохи в редакції А. Соколова. Комерційну географію (3 години у V класі) вивчали з опорою на посібник М. Соболева «Комерційна географія Російської імперії» (Отчет Кобелякского..., 1913, с. 74-76). Усі ці книги належали до тогочасних кращих зразків навчальної літератури і витримали не одне видання, хоча й суттєво відрізнялися за методичними підходами та за якістю.

Гермоген Іванович Іванов був учителем-практиком із досвідом викладання в гімназії та торговельній школі, експертом програм спеціальних предметів у закладах освіти, підпорядкованих Міністерству фінансів. Скрупульозно ставився до підготовки свого підручника географії. Під час роботи над третьою частиною підручника, присвяченою Європі, здійснив ряд екскурсій для перевірки теоретичних відомостей та власноручно виконав чимало ілюстративних фотографій (Іванов, 1909). Порфірій

Микитович Белоха свого часу викладав географію в кадетському корпусі, був на методичній та адміністративній роботі в галузі освіти. Його підручник витримав десятки видань, але, з огляду на те, що вперше вийшов друком ще 1862 р., на час використання у комерційному училищі навіть у виправленому та майже вдвічі скороченому варіанті був застарілим (Белоха, 1902). Михайло Миколайович Соболев був науковцем-економістом, що забезпечило його посібнику ґрунтовність та актуальність (статистична інформація у різних виданнях посібника регулярно оновлювалася). В основу посібника було покладено доробок автора під час викладання у комерційному училищі. Проте це навчальне видання не мало методичного апарату (Соболев, 1900).

Крім аудиторного навчання, в училищі була поширена позакласна робота. За доступними джерелами у ній можна відстежити і певний географічно-краєзнавчий аспект. Так, у 1907/1908 навчальному році восени та навесні були організовані спільні прогулянки всіх учнів околицями Кобеляк, а учні IV класу у травні здійснили тижневу подорож («екскурсію») до Харкова (Отчет Кобелякского..., 1908, с. 29).

Варто мати на увазі, що в 1907/1908 навчальному році у IV класі Кобеляцького комерційного училища навчалися 14-19-річні юнаки (Отчет Кобелякского..., 1908, с. 67). Зрозуміло, що молоді такого віку було затісно в учнівському статусі і вона використовувала різні можливості реалізувати себе в суспільному житті. Одним із способів зробити це став випуск літературної збірки, що широко практикувала тогочасна учнівська молодь. Наступного, 1908/1909 навчального року побачив світ перший випуск збірки «Юність», яку підготувала група учнів Кобеляцького комерційного училища.

У контексті нашого дослідження відзначимо наявність у збірнику творів географічно-краєзнавчого змісту. Це, зокрема, оповідання «Прогулянка до порогів із Катеринослава». Автор, що підписався як Ян, описує побачене та відчуте під час мандрівки до Кодяцького порогу (нині похований Дніпровським водосховищем): «Ми піднялися на гатку і спустилися з іншого боку до першого порога, званого Кайдацьким. Картина була вражаюча. То там, то тут стирчать із води чорні верхівки підводних каменів, і здається, ніби це – голови підводних духів. Вода мчить із надзвичайною швидкістю, летить через пороги, кидаючи освітлені сонцем у різні кольори бризки, і оточує ці голови киплячою піною, наче сивими кучерями. Шум у вухах. Ми мовчимо. Кожен із нас був заглиблений у самого себе і дивився на цю картину. (...) Світу людського для кожного з нас не існувало. Ми знали тільки природу, яка показує одне зі своїх творінь. Ми належали тільки їй, ми неначе злилися з нею. Вона нас приковувала до себе» (Юність, 1909, с. 31).

У збірці вміщено й інший нарис того ж учня «Геологічне минуле м.Кобеляк». На підставі опрацювання фахової літератури, зокрема, праць П.Кропоткіна – одного з основоположників теорії материкового зледеніння, харківського геолога О.Гурова, що описував і відслонення на північній околиці Кобеляк, та результатів власних обстежень валунового шару поблизу міста молодий дослідник дійшов висновку, що «...Кобеляки є південним краєм поширення ... льодовика» (Юність, 1909, с. 51), та анонсував продовження нариса описом стратиграфії місцевих геологічних відкладів у наступному випуску збірки.

Слід згадати і публікацію топонімічного змісту «З історії міста Кобеляк. Звідки взялася назва міста Кобеляк (за даними реферату А. Ф. Ф.)». Автор, М. Цибулевський, обґрунтовує припущення, що Кобеляки отримали назву від місцевості, де у 1171 р. половецький хан Кобяк був розбитий Ігорем Святославичем: «...з історії відомо, що урочище Олтава є нинішня Полтава, урочище Санчарове – нинішні Санжари, так що можливо, що й колишнє урочище Кобяк – теперішні Кобиляки» (Юність, 1909, с. 4).

Висновки. Таким чином, аналіз джерел із історії Кобеляцького комерційного училища виявив особливості освітнього процесу в училищі на початку ХХ століття, уможливив висвітлення навчання географії та географічно зорієнтованої краєзнавчої роботи в ньому. На жаль, джерельна база дослідження об'єктивно є вузькою: за наданою довідкою Державного архіву Полтавської області від 24.07.2014 № 06-14/107, документи Кобеляцького комерційного училища на зберігання до архіву не надходили, а значна частина нечисленних офіційних публікацій (статuti, звіти, збірки учнівських творів тощо) недоступна, оскільки знаходиться у російських бібліотеках.

Перспективи подальших наукових розвідок полягають у дослідженні освітнього процесу в наступні роки функціонування Кобеляцького комерційного училища. Зокрема, на особливу увагу заслуговує робота в училищі видатного краєзнавця, економігеографа, методиста Костя Дубняка (1917-1918 рр.).

Список використаних джерел

- Акімкін, О. М. (2020). До історії становлення та розвитку Єлисаветградського комерційного училища В. Бонч-Бруєвича (1907-1911 рр.). *Наукові записки [Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Педагогічні науки*, 186, 190-194. DOI: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2020-1-186-190-194>
- Белоха, П. Н. (1902). *Учебник географии Российской империи* / перераб. А. Соколов. 34-е изд. Москва: Типолитография А. В. Васильева и К^о.
- Гур'янова, О. В. (2007). *Організація навчально-виховного процесу в комерційних училищах України (1894 –*

- 1920 рр.). (Дис. канд. пед. наук). Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка. Кіровоград.
- Дічек, Н. П. (2013). Професіоналізація шкільної освіти як реакція на суспільно-економічні виклики доби. В кн. *Диференційований підхід в історії української школи (кінець XIX – перша третина XX ст.)*: монографія (с. 74-117). Київ: Педагогічна думка.
- Донік, О. М. (2013). Реформування комерційної освіти в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст.: поєднання інтересів держави і підприємницького капіталу. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.*, 22, 254-267.
- Иванов, Г. И. (1909). *Начальный курс географии* (Ч. 3: Европа). Санкт-Петербург: Изд. Г. И. Иванова.
- Кудрицький, А. В. (Ред.) (1992). *Полтавщина: енциклопедичний довідник*. Київ: Вид-во «Українська Енциклопедія» ім. М. П. Бажана.
- Михайловський, В., Бажан, А. (2013). *3 історії розвитку освіти Кобеляцького району на Полтавщині*. Київ: Університет «Україна».
- Мушка, О. (2012). Позакласна діяльність закладів комерційної освіти Київського учбового округу на поч. XX ст. *Науковий вісник Донбасу*, 4. Взято з <https://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN20/12movpds.pdf>
- Отчет Кобеляцкого коммерческого училища Министерства торговли и промышленности за 1907/8 учебный год.* (1908). Кобеляки: Типография З. Иога и М. Золотарева.
- Отчет Кобеляцкого коммерческого училища Министерства торговли и промышленности за 1910/11 и 1911/12 учебные года.* (1913). Кобеляки: Типография М. И. Золотарева.
- Памятная книжка Полтавской губернии на 1911 год.* (1911). Полтава: Типолитография Губернского правления.
- Соболев, М. Н. (1900). *Коммерческая география России. Очерк хозяйственной статистики и географии России сравнительно с иностранными государствами*. Москва: Изд. магазина «Книжное дело».
- Собрание узаконений и распоряжений правительства, издаваемое при Правительствующем Сенате.* (1908). Отдел первый. Первое полугодие. № 17. Санкт-Петербург: Сенатская типография.
- Справочная книжка по Полтавской губернии на 1907 год.* (1907). Полтава: Типолитография Губернского правления.
- Шевчук, С. М. (2019). *Професор географії Кость Дубняк*. Полтава: ТОВ «АСМІ».
- Шоробура, І. М. (2007). *Становлення та розвиток шкільної географічної освіти в Україні (XIX – XX століття)*. (Дис. д-ра. пед. наук). Інститут педагогіки АПН України. Київ.
- Юность: сборник, издаваемый группой учеников Кобеляцкого коммерческого училища.* (1909). Вып. 1. Кобеляки: Типография З. Иога и М. Золотарева.

References

- Akimkin, O. M. (2020). Do istorii stanovlennia ta rozvytku Yelysavethradskoho komertsiiinoho uchylshcha V. Bonch-Bruievycha (1907-1911 rr.) [On the history of the formation and development of the Yelisavetgrad Commercial School of V. Bonch-Bruievych (1907-1911)]. *Naukovi zapysky [Tsentrlnoukrainskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka]. Pedahohichni nauky [Scientific notes [of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University]. Pedagogical sciences]*, 186, 190-194 DOI: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2020-1-186-190-194> [in Ukrainian].
- Belokha, P. N. (1902). *Uchebnik geografii Rossiiskoi imperii [Textbook of geography of the Russian Empire]*. 34th ed. Moskva: Tipolitografiya A. V. Vasileva i K^o [in Russian].
- Dichek, N. P. (2013). Profesionalizatsiia shkilnoi osvity yak reaktsiia na suspilno-ekonomichni vyklyky doby [The professionalisation of school education as a response to the socio-economic challenges of time.]. In *Dyferentsiiiovanyi pidkhid v istorii ukrainskoi shkoly (kinets XIX – persha tretyna XX st.) [Differentiated approach in the history of the Ukrainian school (late 19th - first third of the 20th century)]*: monohrafiia (pp. 74-117). Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
- Donik, O. M. (2013). Reformuvannia komertsiiinoi osvity v Ukraini naprykintsi XIX – na pochatku XX st.: poiednannia interesiv derzhavy i pidpriemnytskoho kapitalu [Reforming commercial education in Ukraine in the late 19th and early 20th centuries: combining the interests of the state and entrepreneurial capital]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. [Problems of the history of Ukraine in the 19th and early 20th centuries]*, 22, 254-267 [in Ukrainian].
- Hurianova, O. V. (2007). *Orhanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu v komertsiiinykh uchylshchakh Ukrainy (1894 – 1920 rr.) [Organisation of the educational process in commercial schools of Ukraine (1894-1920)]*. (PhD diss.). Kirovohradskiy derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Volodymyra Vynnychenka. Kirovohrad [in Ukrainian].
- Ivanov, G. I. (1909). *Nachalnii kurs geografii [Elementary course of geography]* (P. 3. Yevropa) Sankt-Peterburg: Izd. G. I. Ivanova [in Russian].
- Kudrytskyi, A. V. (Ed.) (1992). *Poltavshchyna: entsyklopedychnyi dovidnyk [Poltava region: an encyclopaedic reference*

- book]. Kyiv: Vyd-vo «Ukrainska Entsyklopediia» im. M. P. Bazhana [in Ukrainian].
- Mushka, O. (2012). Pozaklasna diialnist zakladiv komertsiiinoi osvity Kyivskoho uchbovoho okruhu na poch. XX st. [Extracurricular activities of commercial Education institutions of the Kyiv school district in the early 20th century] *Naukovyi visnyk Donbasu [Scientific bulletin of Donbas]*, 4. Retrieved from <https://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN20/12movpds.pdf> [in Ukrainian].
- Mykhailovskyi, V., & Bazhan, A. (2013). *Z istorii rozvytku osvity Kobeliatskoho raionu na Poltavshchyni [From the history of the development of education in Kobeliaky district in Poltava region]*. Kyiv: Universytet «Ukraina» [in Ukrainian].
- Otchet Kobelyakskogo kommercheskogo uchilishcha Ministerstva trgovli i promishlennosti za 1907/8 uchebnyi god [Report of the Kobeliaky Commercial School of the Ministry of Trade and Industry for the academic year 1907/1908]*. (1908). Kobeliaky: Tipografiya Z. Ioga i M. Zolotarevskogo [in Russian].
- Otchet Kobelyakskogo kommercheskogo uchilishcha Ministerstva trgovli i promishlennosti za 1910/11 i 1911/12 uchebnye goda [Report of the Kobeliaky Commercial School of the Ministry of Trade and Industry for the academic years 1910/1911 and 1911/1912]*. (1913). Kobeliaky: Tipografiya M. I. Zolotarevskogo [in Russian].
- Pamyatnaya knizhka Poltavskoi gubernii na 1911 god [Memorable book of Poltava province for 1911]*. (1911). Poltava: Tipolitografiya Gubernskogo pravleniya [in Russian].
- Shevchuk, S. M. (2019). *Profesor heohrafii Kost Dubniak [Professor of geography Kost Dubniak]*. Poltava: TOV «ASMI» [in Ukrainian].
- Shorobura, I. M. (2007). *Stanovlennia ta rozvytok shkilnoi heohrafichnoi osvity v Ukraini (XIX – XX stolittia) [Formation and development of school geographical education in Ukraine (XIX – XX centuries)]*. (PhD diss.). Instytut pedahohiky APN Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].
- Sobolev, M. N. (1900). *Kommercheskaya geografiya Rossii. Ocherk khozyaistvennoi statistiki i geografii Rossii sravnitelno s inostrannimi gosudarstvami [Commercial Geography of Russia. Overview of economic statistics and geography of Russia in comparison with foreign countries]*. Moskva: Izd. magazina «Knizhnoe delo» [in Russian].
- Sobranie zakonov i rasporyazhenii pravitelstva, izdavaemoe pri Pravitelstvuyushchem Senate [Collection of laws and orders of the government, published under the Governmental Senate]*. (1908). Otdel pervii. Pervoe polugodie. № 17. Sankt-Peterburg: Senatskaya tipografiya [in Russian].
- Spravochnaya knizhka po Poltavskoi gubernii na 1907 god [Reference book for Poltava province for 1907]*. (1907). Poltava: Tipolitografiya Gubernskogo pravleniya [in Russian].
- Yunost: sbornik, izdavaemii gruppoi uchenikov Kobelyakskogo kommercheskogo uchilishcha [Youth: a collection published by a group of pupils of the Kobeliaky Commercial School]* (Issue 1). (1909). Kobeliaky: Tipografiya Z. Ioga i M. Zolotarevskogo [in Russian].

KOPYLETS YE.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

TEACHING GEOGRAPHY AND GEOGRAPHICAL LOCAL LORE AT THE KOBELIAKY COMMERCIAL SCHOOL IN THE EARLY 20TH CENTURY

The article analyses the peculiarities of the educational process and teaching of geography at the Kobeliaky Commercial School of Poltava province at the beginning of its functioning. On the basis of documentary sources, the facts about the initial period of the school's history are clarified, statistical data on the gender, religious, age composition of students, and the school's curriculum are presented. The content of geographical education at the school, approaches to teaching, and a brief assessment of the relevant educational literature are highlighted. In the grade I, the focus was on learning the basic concepts of physical geography. Topics on the properties of air, water, and soil were studied in integrated geography and science lessons and included a practical part with experiments. In Grade II, pupils studied physical-geographical and political overviews of Asia, Africa, America and Australia, and in Grade III, they studied physical-geographical and political overviews of Europe (excluding Russia). The course content in grade IV was the study of the geography of the Russian Empire in the European context. The teacher paid considerable attention to the disclosure of cause and effect relationships, classroom discussions, and work with geographical maps. The geographical nomenclature to be studied was unloaded from the names of secondary objects. In general, geography was taught descriptively in general secondary education. In the grade V, students studied the commercial geography of Russia in comparison with foreign countries. The article describes the extracurricular regional studies activities in geography, in particular, excursions, preparation of thematic literary and scientific works.

Keywords: *teaching geography, geographical local lore, Kobeliaky Commercial School, history of education in Poltava region*

Стаття надійшла до редакції 22.04.2025 р.